

Кривачук Людмила Федорівна
*вчений секретар Львівської державної
фінансової академії,
к.держ.упр., доцент*

**ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ДІТЕЙ:
ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМКИ ПРОВАДЖЕННЯ**

У статті розглянуто досвід реалізації політики щодо дітей в зарубіжних країнах, здійснено систематизацію основних підходів та визначено пріоритетні напрямки її провадження. Особлива увага приділена питанням надання державної допомоги сім'ям з дітьми; функціонуванню дитячих соціальних служб та установ для дітей; організації альтернативних форм сімейного виховання, а також проблемам насильства та жорстокого поводження щодо дітей, профілактики негативних явищ у дитячому середовищі.

Ключові слова: діти, дитячі соціальні служби, зарубіжний досвід, політика.

Kryvachuk Lyudmyla Fedorivna
**FOREIGN EXPERIENCE OF POLICY IMPLEMENTATION
AS TO CHILDREN: PRIORITY DIRECTIONS
OF IMPLEMENTATION**

Experience of policy implementation as to children in foreign countries was considered, systematization of basic approaches was carried out and priority directions of its implementation were determined in the article. Special attention was given to problems of social assistance provision to families with children, functioning of children's social services, organization of alternative forms of family education, as well as issues connected with violence and brutal treatment of children, prevention of negative phenomena in children's environment.

Key words: children, children's social services, foreign experience, policy.

**ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РЕАЛИЗАЦИИ ПОЛИТИКИ
ОТНОСИТЕЛЬНО ДЕТЕЙ: ПРИОРИТЕТНЫЕ
НАПРАВЛЕНИЯ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ**

В статье рассмотрен опыт реализации политики относительно детей в зарубежных странах, осуществлена систематизация основных подходов и определены приоритетные направления ее осуществления. Особенное внимание уделено вопросам предоставления государственной помощи семьям с детьми; функционированию детских социальных служб и учреждений для детей; организации альтернативных форм семейного воспитания, а также проблемам насилия и жестокого поведения относительно детей, профилактики негативных явлений в детской среде.

***Ключевые слова:** дети, детские социальные службы, зарубежный опыт, политика.*

Постановка проблеми. Проблеми дітей все більше привертають увагу людства. Об'єктивно оцінити ці проблеми, а відтак відповідно провадити державну політику щодо дітей в Україні можна за умов не лише вивчення та дослідження становища дітей, але й аналізуючи ті процеси, що пов'язані з дітьми за межами України. Тому одним із центральних у низці головних завдань сучасної державної політики щодо дітей після вироблення її основоположних засад, є вивчення та узагальнення досвіду її провадження у тих країнах, котрі мають багаторічні здобутки та напрацювання у цьому напрямі.

Метою статті є аналіз зарубіжного досвіду реалізації політики щодо дітей та виділення пріоритетних напрямків такої політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням вивчення теорії і практики реалізації політики щодо дітей в зарубіжних країнах все більшу увагу приділяють вітчизняні та зарубіжні науковці, зокрема: О. О. Коломієць, Н. М. Лавриченко, Л. М. Мельничук, О. В. Строяновська, І. В. Чеховська

(підтримка сімей з дітьми); В. В. Безлюдна, В. Ф. Жмир, І. І. Мигович, І. М. Трубавіна (діяльність дитячих соціальних служб та установ); І. Б. Іванова, Н. О. Мирошніченко (адаптація дітей-інвалідів); І. М. Доля, Н. В. Кабаченко (дитяча безпритульність та бездоглядність); Г. М. Бевз, Р. Картер, І. В. Козубовська, О. О. Романовська, Ю. Трушина, А. Фролов, В. Чет, С. А. Чорбинський (альтернативні форми сімейного виховання, фостерні сім'ї); О. Бугера, Г. Ветрова, Г. Я. Гілінський, М. Головізіна, Н. О. Горб, А. Кіннунен, О. М. Книш, О. Лазаренко, Е. Мельнікова, Ю. В. Пилипас, А. Скурбаті, К. Ю. Шевчук (відновне правосуддя, ювенальна юстиція, дитяча злочинність); Н. В. Заверико, І. П. Лисенко, Н. П. Лобач, Т. Я. Сафонова, О. В. Швед (жорстоке ставлення до дітей, адиктивна поведінка дітей).

Виклад основного матеріалу. У міжнародному співтоваристві сім'ю визнано найкращою умовою для виживання, захисту і розвитку дітей, основним осередком суспільства, природним середовищем для дитини. Сім'я – основний чинник соціалізації дитини. Саме тому зусилля кожної держави повинні бути спрямованими на забезпечення благополуччя і добробуту сімей з дітьми.

У країнах світу існують наступні види державної допомоги сім'ям з дітьми.

1. Податкові пільги для сімей з дітьми. Вони успішно застосовуються у США, Франції, Люксембурзі, Чехії. Наприклад, у США сім'ї з дітьми мають можливість скоротити свої податки на 1000 дол. на одну дитину щорічно.

2. Одноразова допомога при народженні дитини. Така допомога виплачується в усіх європейських країнах, крім Нідерландів, Норвегії, Ісландії, Швеції, Монако. Словенія – єдина європейська країна, де зазначений вид допомоги виплачується винятково товарами.

3. Пакет допомоги по догляду за дитиною до 3-х років. Цей вид допомоги не покриває реальних витрат на дитину для більшості сімей. Найбільш суттєвим він є в Німеччині, де батьки протягом першого року життя отримують грошову допомогу у розмірі 67 % від зарплати, але не більше 1800 євро на місяць. У Франції виплачують 150 євро на місяць.

4. Спеціальна допомога для малозабезпечених сімей з дітьми. Ця допомога виплачується в Греції, Іспанії, Італії. У Франції, Ірландії, Португалії і Великобританії малозабезпечені сім'ї з дітьми отримують спеціальну соціальну допомогу, яка залежить від доходу сім'ї, на додаток до того, що вони мають від держави на загальних підставах.

5. Допомога самотнім батькам. Економічна підтримка самотніх батьків державою є важливою частиною політики щодо дітей в країнах-лідерах за рівнем народжуваності в Європі – у Фінляндії, Великобританії, Ірландії. У Франції і Бельгії така допомога надається у вигляді податкових пільг, а в Німеччині – у грошовому і матеріальному еквіваленті.

6. Допомога при народженні другої, третьої і наступних дітей. Вона може бути як окремим видом допомоги, так і додатком до основної. Так, у Сербії не існує грошових виплат при народженні першої дитини, тоді як за другу отримують майже 1000 дол., за третю – 1800 дол., за четверту – 2400 дол.

7. Спеціальні програми для молодих батьків. Такі програми існують у багатьох країнах, але найбільш привабливим є досвід Естонії. Один з молодих батьків може отримувати протягом року після народження дитини свою повну заробітну плату за останнім місцем роботи, але не більш ніж 1200 євро – три середні заробітні плати в країні [12; 16].

Особливу увагу в більшості країн приділяють неповним сім'ям. Так, у США діє програма допомоги неповним сім'ям з дітьми, яка передбачає субсидії багатодітним сім'ям з низькими доходами, де глава сім'ї – вдова, розлучена, мати-одиначка. Часто виплачується допомога і тоді, коли глава сім'ї – безробітний. Характерні особливості має соціальна допомога неповним сім'ям в Австралії. Тут самотні батьки – мати чи батько (з 1957 р.) отримують допомогу в рамках державної програми «Допомога для підтримки самотніх». У 1989 р. у цій країні створено спеціальний фонд, до якого перераховується фіксований процент від заробітку одного з батьків, який не платить аліменти. Особливі категорії пенсій одержують вдови з неповнолітніми дітьми та ті, яким

уже виповнилося 50 років, але вони мають на утриманні дітей. Діє програма стимулювання самотніх матерів до навчання у ВНЗ [24, с. 399].

У західних європейських країнах виділяють чотири стратегії допомоги неповним сім'ям.

1. Стратегія допомоги неповним малозабезпеченим сім'ям. У Великобританії половина самотніх батьків отримують матеріальну допомогу в рамках програми «Підтримка доходу». При цьому самотня мати не може залишатися вдома до досягнення дитиною 16 років, перебуваючи на утриманні держави. Самотні матері одержують також допомогу на дітей, безплатно користуються послугами державних лікарень, мають переважне право на одержання державного житла.

2. Стратегія соціальної допомоги самотнім матерям. У Норвегії їм надається спеціальна материнська допомога і вони можуть залишатися вдома до 10-річного віку дитини. Неповні сім'ї одержують також допомогу на дітей, якщо один із батьків не платить аліменти, допомогу на оплату житла, безплатну медичну допомогу та різні пільги в оподаткуванні.

3. Стратегія допомоги усім неповним сім'ям з дітьми. У Франції всі неповні сім'ї з дітьми одержують сімейну допомогу – як загальну, так і залежно від доходу. Вона включає: основну допомогу, допомогу на оплату житла, спеціальну допомогу матерям з дітьми до одного року, оплачувану матері (батькові) відпустку по догляду за дитиною (виплачується незалежно від того, працюють батьки чи ні).

4. Стратегія, орієнтована на поєднання самотніми батьками батьківської та професійної ролей. У Швеції така політика зорієнтована не на «підтримку бідності», а на мінімізацію нерівності. Тут реалізуються програми на створення робочих місць, стимулювання до одержання освіти, навчання, перенавчання та зайнятості, у тому числі й матерів з малолітніми дітьми. Самотні матері (як і в Норвегії) отримують спеціальну допомогу, але вона надається дітям, а не матері. Функціонують різні форми позасімейного догляду за дітьми. Надається оплачувана відпустка по догляду за дитиною до 1-го року; оплачуються дні

хвороби дитини, чи ті дні, коли треба відвідати школу; робочий день одного з батьків, де є дитина дошкільного віку зменшується на кілька годин [15, с. 399].

У багатьох країнах ефективно та різнопланово функціонують дитячі соціальні служби. Зазначимо, що в міжнародній практиці діють також служби захисту прав дітей. Діяльність дитячих соціальних служб в зарубіжних країнах орієнтовані не тільки на дитину, а й на сім'ю в цілому. Вони мають однакові цілі і виконують такі завдання: надання з боку держави сім'ї певної економічної самостійності; профілактика насильства над дітьми та жорстокого ставлення до дітей; створення різних інституційних форм опіки, а також підтримка неінституційних форм, зокрема «громадських». Діяльність дитячих соціальних служб визначається, в основному, загальнодержавною програмою соціального обслуговування, а також регіональними планами. Організаційно дитяча соціальна служба виглядає так: на рівні певної територіально-адміністративної одиниці існує спеціальна установа соціальної допомоги, що має певні організації типу центрів соціальної допомоги, розташованих в районах, де проживає більшість клієнтів. Так, спеціальна установа соціальної допомоги сім'ї і дітям в США пропонує такі види підтримки:

- 1) організація груп професійного навчання для батьків, допомога по працевлаштуванню;
- 2) забезпечення нагляду за дітьми, чиї батьки працюють в денний або вечірній час;
- 3) створення і підтримка служб захисту дітей від насильства в сім'ї;
- 4) створення та інспекція дитячих будинків, а також робота з прийомними дітьми, спостереження за адаптацією дитини;
- 5) розвиток служб допомоги дітям у здобуванні освіти [22, с. 79].

Важливо звернути увагу на структуру дитячої соціальної служби, яка включає:

- відділ інформації, який здійснює збір і обробку інформації про роботу служби і потреби клієнтів;

- відділ апеляцій, куди можна подати скаргу. Так, у Великобританії в дитячій соціальній службі є книга скарг і вона доступна клієнтам. Скарга обов'язково розглядається відповідальним за цю роботу працівником, а якщо клієнт незадоволений – пізніше незалежним спеціалістом;
- консультативну раду, в яку входять представники різних соціальних служб, члени профспілок, громадських організацій, приватні особи, клієнти. Ця рада оцінює ефективність діяльності служб, налагоджує зв'язки дитячої соціальної служби з іншими формами організації допомоги дітям [15, с. 389].

Поряд із діяльністю дитячих соціальних служб ефективно функціонують інші спеціальні установи для дітей, які допомагають забезпечити успішну соціалізацію дітей. Зокрема, в США та в західних країнах популярними стали послуги з надання допомоги сім'ям з дітьми в денний час. Такі послуги можуть надавати як вдома, так і в різних центрах, що знаходяться під державним або приватним контролем. Зазначені установи в США отримали назву родинні дитячі центри. Такі дитячі центри родинного типу набувають все більшого поширення в країнах Західної Європи та в США [22, с. 98].

Актуальною є проблема догляду за дітьми у зв'язку з підвищенням рівня зайнятості матерів з маленькими дітьми, а також у зв'язку із збільшенням числа розлучень. Так, у Фінляндії дитячим садочком забезпечуються тільки діти, які мають вагому причину, через те, що місць в садках не вистачає; тому у малонаселених районах створили пересувні садки, які працюють по гнучкому графіку [17].

Поширеними є послуги по догляду за хворими дітьми для працюючих батьків. Доцільно звернути увагу на лікувально-профілактичні денні установи для дітей у Німеччині. Це установи, в яких діти перебувають щодня з 8 до 17 год. Вони відрізняються від дитячих садків і притулків тим, що мають спеціальне лікувально-профілактичне і терапевтичне обслуговування. У ці заклади приймають дітей дошкільного і шкільного віку, які своєю поведінкою і

психічною конституцією звертають на себе увагу і потребують інтенсивної лікувально-педагогічної допомоги. Перевага цієї установи в тому, що вони можуть працювати з батьками за допомогою консультації і терапії. У цій установі формується невелика група дітей, переважно від 6 до 8 осіб [17].

Одне з головних завдань будь-якого суспільства і держави – здійснення права дитини на виховання в сім'ї. Ці права зафіксовані як в міжнародних документах (Конвенція ООН про права дитини, Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей тощо), так і в законодавчих актах кожної держави.

У більшості країн світу в останні 20 років спостерігається тенденція щодо відмови від великих дитячих установ і підтримка дітей в їх природному (сімейному) середовищі проживання, тому розвиваються альтернативні форми сімейного виховання дітей. За пріоритетністю форми опіки в міжнародній практиці визначаються таким чином: 1) усиновлення; 2) опіка в сім'ях родичів; 3) прийомна сім'я; 4) інтернатний заклад. У багатьох країнах світу, зокрема у США та Великобританії, не залишилося дитячих будинків, шкіл-інтернатів у традиційному розумінні. Для дітей, які зазнали тяжких психологічних травм та потребують тимчасового або тривалого відокремлення від родини, існує можливість перебування у закладах типу «групових будинків» [14, с. 39].

У Швеції система піклування про дітей пройшла у своєму розвитку два етапи: – перший (40-80 ті рр. ХХ ст.) – закриття дитячих будинків; другий (90-ті рр.) – введення сім'ї в установи догляду за дітьми. Роботу із закриття дитячих будинків проводив заклад «Барнбюн Ско» (Стокгольм), який протягом багатьох десятиліть є ідеологічним центром розробки системи соціальної турботи про дітей як у Швеції, так і в інших скандинавських країнах. Стратегія полягала в тому, що розробляючи і вживаючи заходи, необхідно поставити в центр уваги не тільки дитину та її сім'ю, а й також паралельно протистояти процесам, які виключили сім'ю із суспільства [21, с. 10–11].

У західних європейських країнах поширеними є «fostering» і «mainstay» як особливий вид опікунства і передачі дитини в сім'ю на виховання. «Fostering» –

це перебування в чужій сім'ї до повноліття, протягом тривалого часу в нормальних умовах при збереженні контактів із справжньою сім'єю. «Mainstay» – це догляд за дітьми від 11 до 17 років, який здійснюється кілька місяців, поки не налагоджуються обставини і умови життя в сім'ї. Якщо труднощі зникають – дитина повертається в сім'ю, якщо ні – оформляється «fostering» [5, с. 16–18].

Заслуговує на увагу міжнародна практика фостерного виховання у Великобританії і США. У Великобританії існує два види фостерного виховання: 1) фостерна опіка над дітьми; 2) приватна фостерна опіка над дітьми. Перший вид покладає усі функції з організації на місцеві органи влади, агентів соціальних служб. Другий вид фостерної опіки передбачає приватну домовленість між батьками та фостерними вихователями без залучення органів місцевої влади. У Великобританії розроблені і діють «Національні стандарти фостерного виховання у Великобританії», в яких чітко регламентована вся процедура фостерної моделі виховання дітей. У США фостерна сім'я визначається як підготовчий етап до процедури усиновлення. Рекомендований період перебування дитини у фостерній сім'ї – до двох років, саме такий період в середньому є достатнім для соціальних служб США в пошуку оптимальних варіантів влаштування дитини. Система фостерного виховання розвивається в багатьох країнах. Важливо звернути увагу, що фостерне виховання в переважній більшості країн розглядається як професія [19, с. 4].

Цікавим є досвід організації «дитячих селищ». Автором системи «дитячих селищ» був австрійський педагог, лікар Герман Гмайнер (1919-1985). У 1949 р. він створив перший дім для дітей, позбавлених батьківського піклування. У кінці 1950 р. п'ять будинків становили там «дитяче селище». У 1993 р. установи такого типу діяли вже у 120 країнах світу. Найбільшим «дитячим селищем» в Європі вважається селище Хінтербрюль (Австрія), в якому 24 будинки. «Дитяче селище» – відкрита установа, яка не має ні огорожі, ні охоронців. За розкладом його можуть відвідувати як фізичні особи, так і представники установ, які роблять пожертвування. До нього приймають дітей у віці до 10 років. У

будинках живуть 6-8 дітей. Вони ходять у місцеву школу. «Дитяче селище» має власний дитячий садок. Частина дітей може передаватися на усиновлення чи патронат. Після випуску у 15 років до остаточного життєвого самовизначення вихованці можуть знаходитися у дитячому домі, де передбачена посада наставника-вихователя [20, с. 29–30].

Важливою є робота з дітьми-інвалідами та їх медико-соціальна реабілітація. Протягом останніх 30 років світова спільнота напрацювала певні підходи до вирішення проблем дітей-інвалідів, які відображені в багатьох документах ООН, деклараціях, програмах, принципах, правилах. Головна мета в цьому напрямку – досягти такого становища, коли дитина-інвалід буде здатна реалізувати свою соціальну функцію так само, як і здорова дитина (трудова діяльність, навчання, здатність до читання, писання, самостійного пересування, комунікативні здібності). У багатьох країнах це завдання забезпечують спецшколи чи спецкласи звичайних шкіл, ефективним є навчання на дому. Діти з деякими фізичними вадами можуть навчатися і за програмою для звичайних дітей, але для цього не завжди є необхідні можливості [9, с. 25].

Значний обсяг роботи виконують дитячі соціальні служби, які покликані організувати і забезпечувати соціальну реабілітацію дітей-інвалідів. Чимало складних проблем виникає у сім'ях, де виховуються діти-інваліди. Залежно від характеру та обсягу цих проблем соціальні працівники формують і реалізують спеціальну програму допомоги сім'ї, яка виховує дитину-інваліда [15, с. 391].

У Болгарії, Угорщині, на Кубі організовано денні реабілітаційні стаціонари, в яких забезпечуються умови для проведення комплексу відновлювальних заходів. В Австрії з 1993 р. діє закон, який дозволяє батькам обирати місце навчання: спецшколу чи загальноосвітню школу. А також у цій країні розроблена і діє експериментальна інтеграційна програма, основна ідея якої – соціальна інтеграція дітей-інвалідів. У Польщі практика підготовки дітей-інвалідів до інтеграції в систему загальної освіти здійснюється в сім'ях або у спеціалізованих денних центрах. Особливо цікавим для України є досвід фостерингу, в частині, що стосується дітей-інвалідів. Так, у Великобританії

практикують влаштування дітей-інвалідів на виховання у фостерні сім'ї, при цьому пріоритет мають ті потенційно прийомні батьки, які вже мають досвід і знання про специфіку захворювання потенційно прийомної дитини. У Данії діє загальне положення щодо повного інформування про хворобу батьків дитини. У Франції діють центри медико-соціальної допомоги, благодійні центри матері і дитини тощо. У Німеччині спостерігається тенденція переходу від медичного підходу до більш уніфікованого – ранньої стимуляції. У Нідерландах значну роль відіграють батьківські організації. В Іспанії та Швеції діє система курсів для батьків, які мають дітей-інвалідів. Поряд з цим важливе значення має питання доступності споруд і транспорту. У цьому напрямку найбільш суттєві зусилля зроблено у Франції, у країнах Північної Європи і США [15, с. 390–391; 4].

Специфічний напрям – допомога тим сім'ям, що мають розумово відсталих дітей. У Швеції розумово відсталим дітям гарантується доступ до освіти, розваг, користування благами нарівні з усіма громадянами. Це дозволяє не обов'язково утримувати таких осіб у спеціальних пансіонатах для розумово відсталих дітей, а створювати необхідні умови вдома, забезпечуючи кваліфікований догляд, який здійснює спеціально підготовлений персонал, що перебуває на матеріальному утриманні в муніципалітетах. Вони ж фінансують спеціальні навчальні заклади для розумово відсталих дітей. В окремих країнах Західної Європи, США, Канаді та Австралії, крім лікарень та будинків-інтернатів для розумово відсталих дітей створено ще спеціальні стаціонари та диспансери, налагоджено амбулаторне обслуговування, зокрема, для малолітніх та неповнолітніх осіб. Практичне навчання дітей з інтелектуальними обмеженнями здійснює спеціальний сектор основної загальноосвітньої школи. Оволодіння певними професіями здійснює державна система забезпечення інвалідів з дефектами розумового розвитку [15, с. 390].

Починаючи з 70-х років у міжнародній практиці закріпився такий вид діяльності як захист прав дитини. Цей напрям виник через збільшення безпритульних дітей при живих батьках, жорстокого ставлення до дітей, у тому

числі і до дітей, що знаходяться в стаціонарних дитячих установах і прийомних сім'ях.

Захист прав дітей ведеться в різних країнах на різних рівнях і закріплений відповідними законодавчими актами. Значний внесок для розвитку служб захисту дітей в США зробив американський педіатр Генрі Кемпе, який у 1961 р. разом із своїми колегами організував у Денвері міждисциплінарну конференцію «Синдром побитої дитини». У 1975 р. за ініціативою Генрі Кемпе було проведено в Белладжіо (Італія) конференцію, де особлива увага приділялася необхідності заборони тілесних покарань і запровадженню обов'язкового інформування про випадки насильства. А у 1976 р. у Женеві відбувся перший Конгрес з проблем насильства і жорстокого поводження з дітьми, який став відправною точкою для створення у 1977 р. Міжнародного товариства з профілактики насильства над дітьми і зневажання їх потребами (ІСПКАН), першим президентом якого став Генрі Кемпе. Тоді ж почав видаватися журнал «Child Abuse & Neglect» [13, с. 19-20; 10, с. 1].

У 1974 р. в США було ухвалено Закон про запобігання поганому ставленню до дітей і ліквідацію його наслідків. Відповідно до цього Закону був створений Національний центр з проблем жорстокого поводження з дітьми і проблем занедбаних дітей. Сучасна система служб захисту дітей в США включає чотири аспекти діяльності: повідомлення; розслідування; втручання; завершення справи [18].

У багатьох країнах функціонують урядові й громадські комісії з розслідування випадків насильства, створено спеціальні будинки-притулки, де змушені жити жінки з дітьми, які залишили свої домівки через жорстоке поводження. Зокрема, в Іспанії організовано 16 будинків-інтернатів, де тимчасово поселяються жінки разом з дітьми, аби уникнути психічних і фізичних травм. Тут вони проводять від 3 до 6 місяців [15, с. 391–392].

Актуальним є сьогодні зарубіжний досвід щодо організації роботи з дітьми-втікачами та з безпритульними дітьми. Так, як і в Україні, їх на вулицю переважно виводить сімейне неблагополуччя та жорстоке ставлення батьків.

Важливими чинниками поширення цього явища є також бідність та голодування дітей, «романтика свободи» та пошук пригод (останнє часто властиво і дітям з багатих сімей).

Водночас проблема дитячої безпритульності є комплексною і тісно пов'язана з такими явищами: торгівля дітьми; поширення вензахворювань, ВІЛ/СНІДу, алкоголізму, наркоманії, токсикоманії серед дітей; втягнення дітей в кримінальні структури; експлуатація, жорстоке ставлення та насильство щодо дітей; залучення дітей до дитячої проституції тощо. Одним із напрямів профілактики дитячої безпритульності, розповсюдженим у європейських країнах стало створення спеціалізованих реабілітаційних установ для дітей, які опинилися у кризовій ситуації. Ці установи функціонують на стаціонарній основі і виконують функції реабілітаційних центрів, які функціонують за принципом хостела і розраховані на 8-10 дітей [3, с. 57].

Для дітей-втікачів та безпритульних дітей у західних країнах організують: 1) притулки та гуртожитки; 2) індивідуальні та групові консультації; 3) бесіди з батьками з метою повернення дитини в сім'ю; 4) забезпечення місцем у виховному закладі, якщо в цьому є потреба; 5) надання консультативної та іншої допомоги сім'ям, в які повернулися діти з метою їх зміцнення та недопущення нового розриву. Центри і притулки для втікачів пропонують відповідні послуги для таких категорій осіб: 1) занедбані діти; 2) діти, які займаються проституцією; 3) жертви статевого злочину; 4) злочинці, наркомани, рецидивісти [15, с. 392].

Важливе значення у загальній системі профілактики дитячої безпритульності відіграють соціальні служби. У США, Німеччині, Франції, Італії при кожному навчальному закладі створена посада соціального працівника. Обов'язком соціальних працівників є допомога батькам і дітям, з'ясування причин невідвідування дітьми школи, тому що часто відсутність на заняттях може свідчити про наявність в дитини проблем [17, с. 123-128].

У США сформовано три основні моделі роботи з дітьми-втікачами та безпритульними дітьми.

1. Мережева модель обшин. Вона будується на основі координації діяльності між працюючими в обшині організаціями та іншими носіями послуг. До них відносять: місцевий консультативний центр, притулок для втікачів та бездомних, місцева поліція, суд у справах неповнолітніх, місцевий орган допомоги дітям, школи. Вони опрацьовують спільну програму своєї діяльності стосовно втікачів, способи її реалізації та врегулювання кризових ситуацій.

2. Общинна програма розвитку. Ця програма функціонує у формі центру на певній території і пропонує відповідні послуги. Це можуть бути: підбір добровільних опікунів, заснування та розвиток клубів, які приймають втікачів, розвиток центру ресоціалізації, організація телефону довіри.

3. Центр для втікачів та безпритульних. Це невелика установа, яка може запропонувати тимчасове проживання, консультації та невідкладну допомогу в кризових ситуаціях дітям-втікачам, безпритульним дітям та їх сім'ям. Центр організовується найчастіше в притулку і співпрацює з цілою мережею добровільних опікунських закладів, кожен з яких може прийняти від 6 до 14 дітей на термін від одного дня до двох тижнів. Тут вони забезпечуються житлом, харчуванням, консультаціями [15, с. 393].

За кордоном накопичено повчальний досвід реалізації політики щодо дітей з питань профілактики злочинності та правопорушень в дитячому середовищі. Цей напрямок чітко координується державними органами і реалізується на основі спеціальних програм. Так, у США в рамках таких програм діють невеликі виправні установи і служби, перебування в яких не ізолює неблагополучну дитину від сім'ї, але тут дитина забезпечується житлом і харчуванням, з нею проводиться виховна робота відповідного профілактичного спрямування. При цьому пріоритетною є робота щодо «вилучення» потенціального правопорушника із формальної системи судів у справах неповнолітніх і передання його місцевим організаціям, які не належать до системи правосуддя. Тобто виведення дітей «груп ризику» за межі колоній чи в'язниць [15, с. 394].

У США реалізують три типи програм з дітьми-правопорушниками (деліквентами) та підлітками груп ризику.

1. Базова програма поліції. Вона найчастіше реалізується спільно з іншими зацікавленими організаціями і враховує найтипівіші відхилення в поведінці дітей. Тут головна перевага надається залученню до спорту, інших занять з метою відвернення дітей від шкідливих і небезпечних суспільних явищ.

2. Базова програма судів у справах неповнолітніх. Ця програма концентрує увагу на тих особах, які притягалися до відповідальності за вчинені ними правопорушення.

3. Базова програма школи. Вона повною мірою враховує особливості спеціальних шкіл, розрахованих на так званих «важких» і засуджених дітей. Водночас, передбачається можливість уникнення ізоляції окремих дітей, дозволяючи їм відвідувати заняття, розраховані на всіх школярів [8, с. 204].

Координаційними центрами в общинах у США з метою надання допомоги засудженим і незасудженим дітям є Бюро соціальних послуг, зусилля якого спрямовані на забезпечення справедливого розгляду справ щодо дітей та отримання допомоги общини. У більшості випадків направленню у виправний заклад чи прикріпленню до певної соціальної програми передуює психіатричне обстеження в спеціальному діагностичному закладі. Діти, засуджені за злочини, направляються суддями у спеціалізовані заклади. Психіатричне освідчення бере на себе державна діагностична служба. За реалізацію опікунських програм, наприклад, у штаті Айдахо, відповідають дві приватні установи – дитячий будинок у Льюстоні та молодіжне ранчо в Раперті. Жорсткі виховні заходи проводить єдиний державний заклад – Центр соціальних послуг в Сент-Ентоні. Перш, ніж потрапити в Раперт чи Сент-Ентоні, діти протягом 30 днів обстежуються в діагностичному центрі. За цей час готується висновок психолога та рекомендації щодо індивідуального підходу. У названих закладах діти живуть в окремих будиночках чи гуртожитках квартирному типу. Тут з ними проводять різнопланову роботу з метою їх ресоціалізації після звільнення з місць позбавлення волі. Свою специфіку має робота з умовно засудженими

дітьми. На період умовного засудження дитині призначається наставник, який враховує всі обставини, зокрема місцеперебування, заборону відвідувати певні кафе, розважальні заклади, а в разі порушення цих заборон наставник зобов'язаний повідомити про це суддю. Найголовніше завдання наставника – допомогти дитині у вирішенні її проблем [15, с. 394–395].

Сучасні тенденції злочинності серед дітей в Італії є типовими для дитячої злочинності більшості країн північної півкулі. В Італії сформувалася особлива модель ювенальної юстиції, сучасна структура відповідних інститутів. На практиці робота з дітьми-правопорушниками здійснюється судовими соціальними службами; соціальними службами муніципалітетів, які проводять роботу водночас із сім'ями; волонтерськими службами. Покарання у вигляді позбавлення волі застосовується до дітей вкрай рідко [2, с. 49].

Скандинавські країни є історично та мовно спорідненими, тому система запобігання дитячій злочинності у цих країнах подібна. У 1974 р. у Швеції була створена Шведська національна рада з запобігання злочинам як державний орган. Аналогічні ради створені в Норвегії й Фінляндії. Цікавим видається проект «Матері та Батьки в Швеції», що реалізується з 1993 р. Суть проекту – розвиток національної мережі нічних патрулів [1, с. 468; 23, с. 30–32].

Зазначимо, що у багатьох країнах світу вже понад 20 років існує новий підхід до реагування на злочини, які здійснюються дітьми – відновне правосуддя. Цей підхід базується на принципах усунення завданої потерпілому емоційної, матеріальної та фізичної шкоди, прийняття правопорушником відповідальності за скоєне, можливість самому виправити те, що сталося. Починаючи з кінця 80-х років такі програми відновного правосуддя уже діяли в США, Канаді, Австралії, Новій Зеландії, Великобританії та в інших країнах, і відповідно створювалися Центри з примирення [6, с. 6].

В останні роки особливо загострилася в усіх країнах проблема соціальної профілактики та соціальної адаптації алкоголіків та наркоманів. Методи і форми роботи з дітьми-алкоголіками та дітьми-наркоманами ставлять одне і теж завдання: допомогти дитині подолати згубну потребу спиртного чи наркотиків. ВООЗ виділяє

такі проблеми, пов'язані із вживанням алкоголю і наркотиків: 1) проблеми осіб, які мають алкогольну та наркотичну залежність; 2) проблеми сім'ї (сім'ї, в якій діти-алкоголіки (наркомани); сім'ї, в якій батьки-алкоголіки (наркомани); 3) проблеми суспільства. Координацією всієї діяльності у цій сфері у Швеції займається Центральна рада з антиалкогольної та антинаркотичної освіти. Основна робота щодо профілактики наркоманії ведеться на рівні губерній та комун. У ній задіяні підрозділи соціальної служби, охорони здоров'я, народної освіти, поліції, виправні колонії, наукові інститути, громадські об'єднання та приватні особи. У цій схемі головною ланкою є Соціальна комісія комунального управління, в складі якої працює спеціальний підрозділ з протидії розповсюдженню наркоманії. Безпосередньо з наркоманами працюють міжрайонні групи та наркопатрулі, які виявляють осіб, схильних до вживання наркотиків на вокзалах, у місцях громадського користування, на дискотеках, у неблагополучних, в криміногенному відношенні, кварталах. Особлива увага звертається на школи, гуртожитки, райони проживання емігрантів. Соціальні служби залучають до профілактичної роботи з дітьми експертів, які проводять спеціальні заняття з батьками, даючи їм знання щодо антинаркотичного законодавства, наркотичних засобів, навичок надання невідкладної допомоги в екстрених випадках тощо [15, с. 395–396].

У західних європейських країнах поширеними є програми «Анонімні алкоголіки», «Анонімні наркомани», які являють собою модель подолання залежності від алкоголю і наркотичних речовин. Під час лікування та реабілітації хворий на алкоголізм і наркоманію проходить такі особисті етапи (карта Джелінека): 1) лікування; 2) реабілітація; 3) самореалізація; 4) тверезість [7].

У Швеції накопичено цінний досвід організації роботи з дітьми алкоголіків на основі адаптації американської програми «Діти – теж люди». Італія накопичила досвід роботи з сім'ями алкоголіків, в яких виховуються діти на базі сімейних клубів. Ідея програми полягає у наступному: алкоголізм не треба лікувати як хворобу, потрібно змінити спосіб життя. Цікавим є зарубіжний досвід роботи у Фінляндії, де більше 10 років реалізують проект «Ламке

дитинство», який передбачає тренінги, лікування і дослідження проблем у сім'ях алкоголіків (наркоманів) [11, с. 45–48].

Висновки. Таким чином, світовий досвід показує, що уряди різних країн шукають свої підходи до реалізації політики щодо дітей. У розвинутих демократичних країнах високий рівень економічного розвитку дає можливість забезпечити дітям якісний рівень життя, охорони здоров'я, освіти, розвитку їх творчих здібностей, забезпечуючи формування та становлення всебічно розвинутих та успішно соціалізованих дітей. Водночас, необхідно зазначити, що в міжнародній практиці реалізації політики щодо дітей значна увага приділяється, насамперед, тим дітям, соціалізація та розвиток яких проходять в особливо складних умовах та обставинах, що часто призводить до їх десоціалізації та деградації. Узагальнення та аналіз різних міжнародних підходів дає змогу виділити такі пріоритетні напрямки реалізації політики щодо дітей в зарубіжних країнах:

- 1) соціальна допомога сім'ям з дітьми;
- 2) діяльність дитячих соціальних служб та спеціальних установ для дітей;
- 3) усиновлення, опіка, альтернативні форми сімейного виховання;
- 4) соціальна адаптація дітей-інвалідів;
- 5) захист прав дітей та протидія насильству в сім'ї й жорстокому ставленню до дітей;
- 6) соціально-правовий захист дітей-втікачів та безпритульних дітей;
- 7) запобігання дитячій злочинності та правопорушенням;
- 8) профілактика дитячих узалежнень.

Отже, необхідно вивчати і враховувати досвід зарубіжних країн, але значною мірою маємо формувати власну політику щодо дітей, яка б враховувала історичний досвід, національні традиції, проблеми державотворення, особливості реалізації сучасної державної політики в Україні.

Література.

1. Гишинский Г. Я. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений» / [2-е изд., испр. и доп.] – СПб. : Юридический центр Пресс, 2007. – 528 с.
2. Головизина М. Преступность несовершеннолетних, ювенальная юстиция и восстановительное правосудие в Италии / Головизина М. // Вопросы ювенальной юстиции. – 2001. – № 2. – С. 44–51.
3. Доля І. М. Подолання дитячої безпритульності: міжнародна та вітчизняна практика / Доля І. М. // Стратегічні пріоритети. – 2010. – № 1. – С. 55–59.
4. Іванова І. В. Соціально-педагогічна робота з дітьми-інвалідами в системі соціальних служб для молоді: дис. ... канд. пед. наук / Іванова І. В. – К., 1998.
5. Козубовська І. В. Соціальна робота з дітьми та молоддю у Великобританії / Козубовська І. В. // Соціум. – 1998. – № 1. – С. 16–18.
6. Лазаренко О. Профілактика злочинності неповнолітніх: шляхи вирішення / Лазаренко О. // Відновне правосуддя в Україні. – 2007. – № 2. – С. 6–9.
7. Лисенко І. П. Сімейні проблеми хворих на наркоманію та алкоголізм: робота психолога / Лисенко І. П. // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 6 (25). – С. 28–31.
8. Мигович І. І., Жмир В. Ф. Ідеї гуманізму: джерела та сутність / Мигович І. І., Жмир В. Ф. // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2006. – № 2. – С. 199–207.
9. Мирошніченко Н. О. Світовий досвід вирішення соціальних проблем осіб з функціональними обмеженнями / Мирошніченко Н.О. // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2007. – № 2. – С. 24–34.
10. Официальный бюллетень Международного общества по профилактике насилия над детьми и пренебрежения их нуждами (ИСПКАН). – 2008. – Т. 17. – Вип. 1. – 10 с.

11. Проблемы алкоголизма в семье (доклад Европейского Союза, подготовленный П. Редфордом и опубликованный в 1998 г.) / [Под общ. ред. Н. В. Заверико, Н. П. Лобач]. – Запорожье: ДХФ, ЗГУ, 2001. – 164 с.
12. Режим доступа: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/Oktober/3.htm>. – Назва з екрану.
13. Сафонова Т. Я. Жестокое обращения с детьми / Сафонова Т. Я. // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 2. – С. 17–29.
14. Соціальна робота. – К.: Вид. дім. «Києво-Могилянська академія», 2004. – 166 с.
15. Соціальна робота : [навчальний посібник] // Соціальна робота. Книга II. – К. : ДУССМ, 2002. – 440 с.
16. Соціальний захист у зарубіжних країнах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pilga.in.ua/taxonomy/term/4>.
17. Социальная защита детей и семей: зарубежный опыт. – М., 1992. – 168 с.
18. 12. Социальная работа: теория и практика / [Под ред. А. Сорвина]. – М., 2001.
19. Упровадження ефективних форм виховання в системі державної та сімейної опіки: міжнародний досвід та уроки для України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/March8/04.htm>.
20. Фролов А., Трушина Ю. История создания «детских деревень» семейного типа / Фролов А., Трушина Ю. // Социальная педагогика. – 2004 . – № 1. – С. 29–31.
21. Чечет В. Альтернативні форми виховання дітей, які проживають у дитячих установах / Чечет В. // Управління освітою. – 2003. – № 15–16.
22. Чорбинский С. А. Социальная работа и социальные программы в США. – М., 1994.
23. Our Collective responsibility: A National programme for Crime prevention, National council for Crime prevention. – Stock holm, 1997.

24. Study on the State of Young People and Youth Policy in Europe 9 (Final report). – UN, 2001. – 147 p.